

Fenyő István

Madách és a centralisták

1. Centralista volt-e Madách?

1844 júniusának elején végre elhangzott az a hívó szó, amelyre a publicisztikai tevékenységhez is vonzódó, fiatal drámaköltő, Madách Imre már régóta várt. 1844. június 12-én kelt levelében ugyanis arról értesíti barátját, *Szontagh Pált*, hogy a Pesti Hírlap jövőre szerkesztője, *Szalay László* „igen szeretetreméltó” levélben felkérte levelezőjéül.¹ Az értesítés erről azért is ment Szontagh-hoz, mert annak döntő szerepe volt abban, hogy Madáchnak e vágya teljesülhetett. Barátja – ki előzőleg állandó nógrádi tudósítója volt Kossuth Pesti Hírlapjának –, a szerkesztő- és irányváltás miatt a feladatkört tovább nem vállalta, s maga helyett az új redakciónak Madáchoz ajánlotta. A történetek előzményeiről szintén a költő számol be másik barátjához, *Lónyay Menyhérthez* 1844. május 8-án írott levelében: „....Komolyabb tárgyakról még soká nem adandok ki valami nevezetesebbet, kis cikkeket nem mondom, hogy nem, s legszívesebben Szalay hírlapjába, ha csekély s még egészen ismeretlen tehetségeimnek, azoknak, előre is csak jeleset ígérő hasábjait megnyitandja. Levelező szerzésére Szontaghot szólítá fel, ki Kosútnak híve marad, Szontagh megszö-

lített engem, de én nem szeretem a hivatlan avatkozást, s azért (bocsásd meg e gyengeséget) levelezője most egyenes felszólíttatásom nem lévén, nem leszek.”² Ezt követően Szontagh nyilvánvalóan tájékoztatta a Pesti Hírlap eljövendő szerkesztőjét Madách szemérmes-önérzetes álláspontjáról (ezért „korholja” őt említett levelében a költő), ennek nyomán íródott meg azután „ad hominem” a felkérés.

A szakirodalom sokat foglalkozott már Madách gyermekkorától kezdve meglevő, igen erős vonzalmával a sajtó, a folyóiratirodalom iránt – kéziratok diáklapjaitól, a *Literaturai Kevercstől* és a *Mixturától* kezdve az *Athenaeum* és a *Honművész* állandó olvasásáig, illetve tematikai-szemléleti hasznosításáig³. Jóval kevesebb szó esett azonban arról, hogy 1842 folyamán Madách Imre mint szerző Kossuth Pesti Hírlapjánál cikkek beküldésével háromszor is megpróbálkozott – s mindháromszor elutasításban volt része. Ugyanakkor a lap – nem sokkal később – Szontagh nógrádi tudósításait folyamatosan közölte, sőt – mint arról ugyancsak *Praznovszky Mihály* jeles tanulmánya tájékoztat – Madách két írását is közzétette, amikor azokat nem saját neve

alatt, hanem Szontagh szerzői ájjetét felhasználva küldte el a lapnak. El lehet képzelni, hogy a rendkívül érzékeny alkotó, ugyanakkor a közélet iránt a pesti egyetemi évek óta hevesen érdeklődő költő milyen frusztrációs érzéstől szabadult meg Szalay László felkérő levele nyomán! Az első visszautasítás azért is rosszul eshetett Madáchnak, mivel ő Kossuthot nagyon tisztelte, szerkesztésével messzemenően egyetértett, a *Kelet népe*-vitában is neki adott igazat.⁴

A felkérés előzményeinek ismertetése egyszersemind közelebb is visz bennünket Madách és a centralisták viszonyának megértéséhez, pontosabban a költő politikai meggyőződését illetően a centralista elemek reális megítéléséhez. Nem arról volt szó tehát, mint ha Madách egy egységes, eleve koherens centralista eszmei platform alapján csatlakozott volna Szalayékhoz (bár látni fogjuk, hogy már a meghívás előtt az ő eszméik jelentős részével is rokonszenvezett), hanem arról, hogy a centralista orgánus nyitott teret számára ahhoz, hogy saját meggyőződésének időről időre hangot adhasson. (Tegyük hozzá: nem is minden vonatkozásban nyitott teret!) Bocssásunk előre annyit: Madách személyében olyasvalaki csatlakozik 1844 júniusában a centralista Pesti Hírlaphoz, aki egyetért a lap fő irányvonalával, képviseli a lapban a centralista eszmék számottevő részét, de akinek emellett más, a szerkesztőkétől eltérő ideái is vannak.

Mi az, amit a fiatal költő-publicista az új vezetésű lap szellemiségében bizonyosan a magáénak vallhatott? Mindenekelőtt nyilvánvalóan Eötvösöknek a megerendszerre vonatkozó, addig páratlanul éles kritikája nyerte meg eszmei-politikai rokonszenvét.

Ha valaki, akkor Madách jól ismerte, mert a maga bőrén tapasztalhatta a megyei szerkezet árnyoldalait. 1840 derekától kezdve, a pesti egyetemi tanulmányok befejeztével Nógrádban élt, 1841 második felében az alispán patvaristájaként, fél évvel később megyei aljegyzőként, 1844 legelejétől pedig táblabíróként – közvetlen közlrol figyelhetette meg az elavuló közhatalmi szerkezet negatívumait.⁵ Főként a korteskedést, az azzal együtt járó erkölcsi és politikai zülleszt, a tisztújítások sorozatos visszaéléseit – mindazt, amit ez idő tájt lapjában Kossuth maga is visszatérően elítélt. Lónyay Menyhérthez, Szontagh Pálhoz, illetve tulajdon édesanyjához írott levelei érzékletesen tanúskodnak arról, miként idegenedik el a fiatal Madách a sokak által ekkor is ünnepeelt megyei intézmény hatalomgyakorlási módszereitől. Csupán a legjellegzetesebb levelekből idézünk egypár sort. 1841. szeptember 6-án még csak azt írja Lónyaynak, hogy olvasott „verekedés mocskolta tisztújításokról”; háromnegyed évvel később, 1842. június 23-án már maga is szemtanúként kénytelen beszámolni barátjának az ilyesfajta jelenetekről; valamivel később pedig anyjának ő maga kényszerül megszabni a korteskedéssel kapcsolatos teendőket.⁶ Madách szavaihoz szükségtelen a kommentár: „...Az ide mellékelt lajstromba foglalt nemes társakat holnap délre kérlek, citátsd össze, adjál nekik gulyás-húst és bort, és a hegyeken két jobbágykocsin indítsd, kérlek, ide útnak. Bory Lajosnak adjál egy-két húszast a kezébe, hogy ahol megállnak, vegyen nekik bort; hogy estvére beérkezzenek. Itt lesz rúlok gond. Zavarban írok, mert körültem minden zavar.” 1844. május 8-án Lónyayhoz intézett levele szerint a költő már annak örül, ha sikerül megbotrántkoztatnia a megyei

„spectabilisek”-et; 1845. február 25-én pedig arról számol be Szontaghnak, hogy Bihar megyében meggyőződött: más megyében még rosszabb a helyzet, mint odahaza („...Láttam megyét, hol a nyelvek élesek, mint a kard, az elmék tompák, mint a tőke, hol cifra szónoklatokat hallhat a szabadság- és közbátorságról, ki szerencsés meglópatlanul és betoretlen fővel a székvárosig jutni” stb.)⁷ Idioszinkráziája a megyével szemben a forradalom előestéjén, 1848 februárjában is változatlan: „...mit tudok én írni ezen parlagon tengődő, juh- és marhanyájnál alig egyebet látató homoki legelő alakú, régen elvénuilt copffal hadonázó bunkókraticus megyei élet nyomorúságos állapotának mivoltjából” – kesereg ekkor Szontaghnak.⁸

A sok személyes élmény közül, amelyek hozzájárultak Madách megye iránti averziójához, emeljünk ki még egyet: épp akkor volt patvaristája *Sréter János* alispánnak, amikor az nagy fontosságú válságösszegzésén, *Nógrád megye beligazgatása állapotjáról hivatalos jelentés* (Pesten, 1842) című, politikai röpirattal felérő művén dolgozott. A szakirodalom behatóan elemezte már *Sréter* liberális eszmei formátumát, kiemelkedő emberi és vezetői értékeit, a költőre gyakorolt hatását – mindehhez csak annyit, hogy az ifjú Madách e munkából (mely szeméi előtt készült!) már-már enciklopédikusan megismerhette Nógrád megye, sőt a megye szerkezeti fogyatékoságát, az ügyintéző mechnaizmus tarthatatlan, azonnali javításért kiáltó visszáságait.⁹

A helyhatósági rendszer anomáliáinak kritikáján túl azonban másfajta közeli eszmerokonság is fűzte a centralistákhoz az ifjú Madáchot. *Baranyi Imre* könyve, *A fiatal Madách gondolatvilága* (Bp., 1963.) villantott fényt először azokra a szemléleti

tanulásokra, amelyekkel az *Athenaeum* című folyóirat gazdagította a költő öntudatra ébredését, s ő utalt arra is, hogy ezek között számos gondolat már a centralisták későbbi eszmeikincseit anticipálta. A magunk kutatásai alapján csupán a legfontosabbakat említjük azok közül az ideák közül, amelyekkel az *Athenaeum* a centralisták – s velük Madách – felkészüléséhez szellemi municiót szállított. Így mindenekelőtt a folyóirat cikkeinek arra az alapvető szempontjára utalunk, hogy hazánkban nem részleges reformokra, hanem az állam és társadalom lényeges szerkezeti átalakítására van szükség, főképpen pedig a fennálló hatalmpolitikai rendszer mélyreható megváltoztatására. Az *Athenaeum* volt hazánkban az első nagyhatású közéleti folyóirat, mely írásainak homlokterébe a polgári parlamentarizmusra, a képviselői rendszerre való áttérés szükségességét állította, melynek érveléséből nyilvánvalóvá vált a rendi országgyűlés korszerűsítésének múlhatatlan szükségessége. Mindez azután a centralisták eszmevilágának éppúgy szerves részét képezte, mint Madáchénak, mint ahogyan *Eötvös* és társai, valamint későbbi nógrádi munkatársuk egyaránt fontos cikkeket olvashattak itt a központosítás szükségességéről, a felelős kormányról, a népképviselőtről (csekély cenzusú választójog alapján), a népnevelésről, a népek közötti szellemi kapcsolatok erősítése s általában a nyugati modernizációhoz való csatlakozás hasznosságáról. Emellett a folyóiratban rendszeresen elemzésre kerültek olyan témák is, amelyeket nemcsak a centralisták (s velük Madách), hanem az ellenzék egésze is magáénak val-

lott: a büntető igazságszolgáltatás reformjától, az esküdtszék bevezetésétől kezdve a közteherviselésig, az ösiség eltörlésétől az örökváltságig.¹⁰

Ha csupán ezek az ideák képezték volna Madách, illetve a Pesti Hírlap szerkesztőinek eszmevilágát (bár az a „csupán” itt nagyon sokat jelent!), akkor valóban nyugodt lélekkel besorolhatnánk a fiatal költőt a centralisták közé. Madáchnak azonban másfajta „felnevelő iskolái” is voltak. A sokféle szemléleti-műveltségi hatás között, amely őt a pesti egyetemi évek alatt érte, az Athenacuméval egyenértékűnek tartunk egy másikat: *Kazinczy Gábor* mozgalmának, az Ifjú Magyarországnak befolyását. E kapcsolat felemlítésével nem mondunk semmi újat – a pályakezdő Madách szellemi kötődését az említett csoportosuláshoz, Petőfi Fialat Magyarországa elődjéhez *Baranyi Imre*, még inkább *Kerényi Ferenc* kutatásai már régen tisztázták –, azzal viszont remélhetőleg igen, hogy milyen Kazinczy Gáboréktól elsajátított ideák különböztették meg Madáchot a centralistáktól?¹¹ Mi volt az a másfajta gondolati anyag, társadalom- és történelemértelmezés, amelyet az Ifjú Magyarország platformja alapján Madách is elfogadott, s amelytől Eötvös és Szalay bizonyosan idegenkedtek?

A centralisták tudvalevően liberálisok voltak, a társadalmi rend békés, reformokkal történő, az érdekek gondos egyeztetésén alapuló átalakításának a hívei. Kazinczy Gáborék nézetrendszere viszont kifejezetten radikális, sőt forradalmi – olyan változást kívántak, amely megvalósítaná a feudális világ romjain születő új, demokratikus társadalmat.¹² Azt vallották, hogy az új világnak el kell teljesen söpörnie a régit, a „csaknem megkövesült álmat”; az „egykor

dicső várakat”, melyek a jelenben „értéktelen bagolytanyákká” silányultak, mielőbb le kell rombolni. Azaz: a fennálló társadalmat minden vonatkozásban át kell adni az enyészetnek. E gondolatuk azután a tizenhét esztendőes Madách Imre tollán is felhangzik, amikor 1840. június 19-én Pöstyénfürdön kelt levelében – megpillantva a trencsényi várat – így szól Lónyay Menyhérthez: – „Letértem újra a völgybe, s örömbánat kevert tekintetet veték ezen végmaradékára a Feudál rendszernek, melynek romjain a népszabadság lelke ül.”¹³

A „tabula rasa”, melyet Kazinczyék megvalósítani kívántak, kiterjedt a monarchikus államberendezkedésre, a Béccsel való kapcsolatokra éppúgy, mint a termelt javak elosztására, az alapvető tulajdonviszonyokra. Nemcsak jogegyenlőséget óhajtottak ők, hanem jenenőleg vagyon- és birtokegyenlőséget is, azáltal pedig a társadalomból mindennemű uralmi viszony és függőség kiiktatását, az emberek testvériségét. Madách 1844 elején befejezett társadalmi drámájában, a *Csak tréfa* című színműben hasonló gondolatokra bukkanunk.¹⁴ E jellegzetesen önarcképszerű, vallomásigényű drámának hőse, *Zordy Lorán*, a költő-politikus újszólván Madách alteregójának tekinthető, az általa hirdetett eszmék az ő törekvéseit fogalmazzák meg, vágyként, kiküzdendő jövőként. Zordy Lorán szavaival Madách éppúgy a köztársaság hívének vallja magát, mint Kazinczy Gábor, éppúgy igazságosabb vagyoneelosztást követel, mint a Pesten megismert ifjú irodalmi vezér, céljait szintúgy titkos társaság szervezésével kívánja megvalósítani, mint tette amaz 1838-1839-ben, egészen hivatalos üldöztetése bekövetkezéséig. Tegyük hozzá ehhez azt is, hogy Madáchnak *A rab költő* című, 1840-ben született versében –

mely épp Kazinczy Gábor hagyatékában maradt ránk! –, a címszereplő a király ellen lázadva, annak rabjaként éli le életét, a szenvedések ellenére sem változtatva a „kényúr” iránti megvetésén.¹⁵ E vers tanúsága szerint is Madáchból teljességgel hiányzik az a monarchikus érzület, amely a centralistákban minden időben megvolt.

Az Ifjú Magyarország tehát forradalmi szerepet tulajdonított a költőknek, „lángoszlopok”-nak tekintette őket. Így vélekedett Madách is: a már említett *Csak tréfa* tanúskodik leginkább arról, hogy a költő Kazinczyékkel együtt a politikai törekvések közvetlen segítőjének látta az irodalmat, a szociális mozgalmak tényezőjének. Az Ifjú Magyarországgal együtt Madách is azt vallotta, hogy a művészetnek egy „jobb és szebb népelet” megteremtése a célja, hogy az új íróknak „népemberekké” kell válniuk, vezetniök kell a népet. E célok, illetve a nép kulturális felemelése érdekében tervezte meghíusult folyóiratát, a *Népbarátot* Kazinczy Gábor, melyet 1840 októberében Madách szándékozott egy „népszerű” újság alapításával, illetve egy Népoktató Egyesület létrehozásával folytatni, felújítani.¹⁶

Az Ifjú Magyarország vezérének volt olyan ideája is, amely azután Madáchot egész életén át elkísérte. A kiemelkedő szellemi ember és a néptömeg kapcsolatának újfajta, romantikus értelmezése ez. Az apostol-szerep. Kazinczy Gábor szerint a nép javáért dolgozó értelmiségieknek „apostolok”-ká kell lenniök – oly rendkívüli egyéniségekké, kik az átlagemberek meg nem értésével dacolva, a tömegek közönyével, sőt rosszindulatával szembeszállva küzdenek a nép felszabadításáért. Vállalva, hogy kiállításukért azoktól is üldöztetést szenvednek, akiknek „megváltásáért” végül

is életüket áldozzák.¹⁷ Az apostol-szerepet illetően Kerényi Ferenc találoan vetette össze Kazinczy Gábor egyik 1838 decemberében kelt, *Erdélyi János*hoz intézett levelének részletét Madách *Virozsil Antal* professzort 1840-ben köszöntő beszédével.¹⁸ Joggal állapította meg, hogy a két szöveg sokhelyütt még frazeológiai egyezést is elárul, s hogy itt láthatjuk legkorábbi jelentkezését a költő tömegről vallott felfogásának. Összevetését néhány ténnyel szeretnénk kiegészíteni. Az egyik: az „apostol”-ideálra Madách Kazinczynak nemcsak e levelrészletében láthatott példát, s nem is csupán annak forradalmasító szándékú Mickiewicz- és Lamennais-fordításaiban, hanem annak cikkeiben is. Kazinczy több művében – így Heine *Jellem* című írásának és Gutzkow *Shelley*-portréjának átültetésében szól arról, hogy a tömeg szemhatára nem hatol el a magas szellemek köréhez, jellemüket nem képes megítélni, könnyen hajlik elmarasztalásukra.¹⁹

Másik kiegészítésünk: az apostol-eszmény nem időleges jelenség Madách eszmélkedésében. Maga a *Csak tréfa* is voltaképp „apostol”-dráma: a nagyratörő, forradalmi egyéniség és a kisszerű, öntudatában elmaradott, csupán érdekeinek élő tömeg kollíziójának kivetítése. Hasonlóképpen Kazinczy Gábor inspirációja sejlik fel bennünk, amikor Madáchnak 1846 elején kelt egyik cikkében azt olvassuk, hogy a centralistákat ne csüggyessze el kis számuk - hisz hajdan tizenkét apostol hordta szét a megváltás ígét.²⁰ Egy évvel később a *Szegénydal* című Madách-versben ismét visszatér e téma: a költő azt kívánja, hogy a „szegénylegények” a haza érdekében álljanak össze, miként tette azt egykor a tizenkét apostol.²¹ S hogy az Ifjú Magyarország radikála-

lizmusának hatása Madáchnál mennyire maradandó, mutatja az a tény, hogy az ekkor szintén e körhöz tartozó Erdélyi János versének, az 1839-ben keletkezett *Új Mózesnek* szemléleti alapállása, attitűdje belejátszik majd Madách több mint két évtizeddel később keletkezett *Mózes*-drámájának fogantatásába is.

Summázva az eddig elmondottakat: Madách fiatalkorában alapvetően forradalmi indíttatású költő, ki kívülállónak érzi magát kora egész társadalmán (beleértve a nemesi liberálisokat is), kit a társadalom teljes és azonnali megváltoztatásának vágya vezérel, s kit ettől az ezzel esetleg együttjáró erőszak, vérontás sem tántorít el. Azt a gondolatot, amelyet erről Szontagh-hoz 1847 őszén írt levelében megfogalmazott, centralista politikus bizonyosan sohasem vetette volna papírra: „...bár a hazáért mások vérének lehetne ontani, mert mindinkább erősödöm régi hitemben, hogy csak véres út vezet a boldogsághoz, és a francia forradalom alatt is azok voltak a legbecsületesebb emberek, kik legtöbb vért ontottak.”²² Ilyen álláspontot még Kazinczy Gábor megnyilatkozásai sem tükröztek soha. A megváltó eszmékbe vetett hit feltétlensége, a fennálló rend totális felváltásának ígénye egy új világgal, a „véres napok” vállalása effajta rendíthetetlen elszántsággal e korban idehaza csak Petőfinek volt a sajátja. Madách hű fegyvertársa volt a centralistáknak, együtt küzdött velük a politikában addig, ameddig annak értelmét látta – eszmeileg azonban közelebb állott Petőfihez, mint hozzájuk.

2. Timon tudósításai

1844. július 7-én jelent meg a Pesti Hírlap hasábjain a költő első beszámolója a nógrádi megyei közéletéről, majd ezt az el-

következő másfél esztendőben még nyolc hasonló követte, illetve 1844 decemberében két vitacikk, melyekben a Védegyeletnek kelt a védelmére gróf *Dessewffy Emil* támadásával szemben.²³ Valamennyi cikknek a végén jellegzetes aláírás olvasható: *Timon*. A korabeli olvasók jelentős része értette az utalást: a görög név mindenekelőtt *Louis Marie de la Haye Cormenin*, a restauráció és a lajosfülöpi korszak híres radikális francia politikusát idézte, ki a polgárkirályságot támadó röpirataiban előszeretettel használta ezt az álnevet. Alakja az idő tájt fogalom-má vált: a hajthatatlan ellenzékiesség, az emberi és polgári jogok védelmének élő jelképévé.²⁴ S Cormenin egyúttal a hatalom alkotmányos központosításának, a felelős kormány intézményének is egyik legkövetkezetesebb ellenharcosa volt, erről írott könyvét, a *De la centralisation* (2e édition, Paris, 1842) a centralisták jól ismerték, megvolt Madách könyvtárában is. A költőt az is vonzhatta Cormenin munkásságában, hogy a francia publicista az előjogok társadalmának megszüntetéséért, a hatalom ellenőrzéséért folytatott harcában fő eszközöknek a sajtót és a szószéket tartotta. Az utóbbinak propagálására írta híres könyvét, a *Livre des orateurs*-t (12e édition, Paris, 1842), amely a francia polgári fejlődés politikusainak portréival a parlamentarizmus gyakorlatának vált kézikönyvévé. (Ugyancsak megvolt a sztrégovai könyvtárban.)

Emellett azonban Timon neve, a név szimbolikája Madách számára mást is jelentett. Embergyűlöletet, mizantropiát, a fennálló rend teljes negációját. A híres athéni bölcselő alakja mintegy összegezte és megtettesítette a költő lelkében élő kettőséget: az emberek sorsa iránti részvétet, a felemelésükre irányuló szándékot, ugyanak-

kor azt a haragos megvetést is, amellyel az emberek többségének – főleg az öt körülvevő nemesi társaknak – silánysága, önzése, szüklátókörsége iránt viseltetett. Timon figurája a történelmen átívelő szerepben kristályosította ki a nógrádi tudósításokban megjelenő madáchi magatartást: a változtatás iránti izzó vágyat és az iránta táplált pesszimista kiábrándultságot, a hajlíthatatlan karaktert és a per-cemberkéekkel szemben érzett erkölcsi-szellemi fölényt.

Madách nem rendelkezett számottevő publicisztikai gyakorlattal akkor, amikor első Timon-tudósítását papírra vetette. Mindössze négy cikke látott addig napvilágot: a már említett, Szontagh helyett írott két tudósítás a Pesti Hírlap 1843. június 8-i és szeptember 24-i számaiban, majd a Széchenyi kétgarasos telekdíjtervéről Kossuthal folytatott vita a Társalkodó 1844. április 18-i és május 16-i hasábjain.²⁵ A Szontaghot helyettesítő első cikkben még csak egy-egy ironikus villanás – madáchi léleklöbbanás – tanúskodik a későbbi publicista közéleti szenvedélyéről, a másodikban azonban kedvelt témái, a bot-, illetve a halálbüntetés eltörlése, az esküdtszék kapcsán szinte már teljes vértzetben mutatkozik be előtünk a majdani közíró. Szellemes parafrázisok, megszemélyesítő metaforák, halmozó felsorolások, rétori megszólítások előlegezik itt számunkra a Timon-cikkek érvelő módszerét és stílusát. A Kossuthal vívott párharc pedig az állásfoglalás keménységével, a kétgarasos kompromisszum kategorikus elvetésével, az örökváltóság és a köztelherviselés feltétel nélküli megvalósításának igényével s a Habsburg-kormányzat iránti abszolút bizalmatlanságával idézi elénk a későbbi Timont.

Madách azért írja megyegyűlési beszámoló sorozatát, hogy konkrétságában, időszerű processzusában mutassa be a szerinte is mélyreható átalakításra szoruló megyei szerkezet tanácskozási-döntéshozatali mechanizmusát, hogy a helyi valóság színeivel igazolja Eötvösök kritikájának helyességét. A couleur locale megjelenítése, a pillanatnyi aktualitás sugárzása, a megyei közgyűlések atmoszférájának újraterejtése, a tekintetes rendek nógrádi miliójének életre keltése az, amivel ő a centralisták agitációját megtámogatni kívánja. Nem új közéleti problémák vagy reformjavaslatok felvetéséről van tehát tudósításaiban szó – a botbüntetés eltörléséről, a fogházjavításról, az örökváltásról, a háziadóról stb. évek óta cikkezett már a sajtó –, hanem a lap általános elvi vonalának helyi tapasztalatokkal való elmélyítéséről, a megyei gyakorlat visszásságainak dokumentálásáról, egyfajta „tényirodalom”-ról. Madách riportszerűen eleven képekben hozza közel az olvasóhoz azt a hatalomgyakorlási metódust, amelyen a fővárosban dolgozó centralistákkal együtt sürgősen változtatni kíván. Az egyediben mutatva fel az általánosot, a sajátosban a törvényszerűt.

Tudósításainak fő célja tehát az elidegenítés, az olvasó minél erőteljesebb ellenszenvének felkeltése a közügyek intézésének módjával kapcsolatban. Madách még az Eötvösénél, Szalayénál is maróbb iróniával fordul a „spectabilisek” világa felé. Értelmezése szerint ez a vezető réteg devalválja és demoralizálja a legszentebb érzelmeket is. E téren pedig a tudósító számára konzervatívok és liberálisok között – tisztelet a kivételnek! – általában nincs különbség. A politikai élet mindkét oldalának képviselői egyaránt jelentéktelenségekben vesznek el, a jelentős szük-

ségszerúségekre viszont nem ügyelnek: többnyire körben forgó, hiábavaló vitáiknak ironikus összefoglalása megéreztetni, hogy milyen nehezen mozdul előre ez a nemzetért felelős történelmi osztály, s hogy e végtelenül lassú mozdulásban a megyei szerkezet is mily nagymértékben közrejátszik.

Madách legfontosabb kritikai észrevétele azonos a centralistákéval: a karokat és rendeket szándékaikban nem a közérdek vezérli, megnyilatkozásaikból hiányzik a felelősség, s még inkább a szakszerűség. A tudósító dilettanciát érzékel az ügykezelésnek, illetve a politikai kérdések intézésének szinte minden ágában. A megyei nemesség tisztviselői dolgukat nem végzik el, a problémákat éveken át görgetik maguk előtt, s ami a legrosszabb: túlnyomó részük érzéketlen az adózó nép sorsa iránt.

Madách már első tudósításában drámai szuggesztivitással ábrázolja azt, hogy hazánkban földönfutóvá vált a jobbágyság, s megyei urai nem segítenek rajta. Éppúgy forradalommal fenyegeti a rendeket emiatt, mint tette azt országgyűlési beszédeiben Kölcsey. Erről szóló megállapításai oly vészjóslóak, hogy azok közlését a Pesti Hírlap szerkesztősége nem is vállalta. A cikkből kihagyott mondatok arról szólnak, hogy Madách nyomasztó analógiát lát az 1830. évi francia forradalom előtti helyzet és az akkori hazai jelen között, mely szerint ott a kormányt rendítette meg, nálunk pedig a nemesség létét veszélyezteti.²⁶ Megvetéssel utasítja el, hogy a nép nyomorát Nógrádban statáriummal vagy más rendőri intézkedéssel kívánják orvosolni, hogy a megyében a pusztulást pusztítással tetézik. A Pesti Hírlap szöveghúzásainak pikantériája különben, hogy esztendő múl-

tán Madách népet féltő haragvása ott izzik majd *A falu jegyzője* statáriális tárgyalási jeleneteiben.

Timon mit sem ad már azokra a „szájliberalisok”-ra, akikre a lap szerkesztői még mindig valamelyest tekintettel vannak. 1844. szeptember 8-i beszámolójában sértett iróniával reagál a cikkét „tömjénillatúvá” szelídítő eljárásra, egyszersmind más módon is kifejezésre juttatja markáns írói-politikusi öntudatát. Vállalt feladatát nem a regisztráló, krónikás írnok, hanem a gondokat feltáró politikus-publicista tevékenységében jelöli meg: „....Ha csupán az úgynevezett érdekes tárgyakat, melyek már többnyire későn jövő utasításokból állanak, akarnám közölni, levelemet igen röviden véggezhetném; de én azt hiszem, a megyei élet másik oldalának: szociális viszonyainknak s beladminisztrációnknak megismertetése, aligha az elsónél kevésbé érdekes”.²⁷ Valójában Madách nem annyira informálni, mint inkább felrázni, megdöbbeneni, sőt olykor epatírozni kívánja az olvasót. Sokkolni lelkiismeretét, a tények leplezetlen feltárásával eszméltetni őt a kiáltó szociális egyenlőtlenségekre.

Bármennyire jól ismert reformkérdésekről számol is be tudósításaiban, azokban néhány kedvelt ideájához vezérmotivumokként vissza-visszatér. Központi gondolata például a népnevelés fontossága, amelyet összefüggésben lát a közérdek fogalmának demokratikus értelmezésével. Madáchnál a közérdek valamennyi magyar állampolgár érdekét egyenlően felöleli, s ha ez a műveltségi egyenlőtlenség következtében nem lehetséges, akkor e célt a népmilliók nevelése útján kell szerintem mielőbb nivellálni. A népnevelés tehát nála a jobbágymilliók politikai participációjának előkészítő lépcsőfo-

ka. Kétségtelen: a népnevelés Eötvöséknek is kedves eszméje volt. Ők azonban általa elsősorban a városi polgárságot és a honoráriókat kívánták a közéletbe bevonnai, a jobbagység politikai részvételét hosszabb távra tervezték, mint az elégedetlenség emésztő lázában égő Madách. Az ő nemzetfelfogása még osztatlanabban az egyenlőség és a testvériség principiumaira épül, mint centralista társaié.

Ezzel van összefüggésben másik sarkelve is: „...mindaddig, míg személy és személy közt sorompót tűr a törvény, száz anomáliának s különböző hatóságokban különböző magyarázatnak adunk alkalmat.”²⁸ Madáchnál e tézis nemcsak jogegyenlőséget jelent, hanem a feudalizmus mindenfajta kötöttségének teljes felszámolását. S ennek a tempóját nála nem mérsékli a nemesi származás semminő emléke, az osztálya sorsán való aggodalom semmiféle reminiscenciája. Timon nem ismer kompromisszumot, szíve mélyén nem fogadja el igazán az érdekek egyeztetésének és egyesítésének ellenzéki stratégiáját. Timon demokráciát akar – minden téren, maradéktalanul. Hogy mindez a rendi Magyarországon mennyiben realizálható? Az eszméiben élő ember számára ez a kérdés nem bír igazán jelentőséggel. Számára az igazság sokkal fontosabb, mint a valóság.

Timont érzületileg a jelenhez nem köti semmi, a múlthoz még kevesebb. Ő a jövő Magyarországa után eped, egy eszményi „népnemzet” együttélése után sóvárog, hol a szabadság mindenekelőtt a képességek maradéktalan felszabadítását jelenti, hol a polgártársak sokaságának szolidaritása garantálja az emberi méltóság feltétlen tisztelétét. Petőfi mellett ő éli át a reformkorban a legfájóbban a „milliók egy miatt” tudatát,

s ő vágyódik legforróbban annak az időnek elkövetkezése után, amikor ő maga is, a császári és kamarás fia, egy lehet a milliók szövétségében.

Tudósításai nemcsak azáltal megragadóak ma is, hogy egy idealista nagy lélek „szentséges elvei”-t sugározzák, hanem azáltal is, hogy egy nagy költő, egy vérbeli orátor és stilszta alkotja őket. Madách előadói modorának személyessége, alanyisága, lírai hevülete legalább annyira számít cikkeiben, mint tényközlése. Az elbeszélő lírikum megannyi változata bomlik ki előttünk. Sorai gyakran szinte lüktetnek a lebéklyözottság és a változtató akarat egymásnak feszülő kettősségétől. A felháborodás, a tehetetlen harag kitöréseitől, amelyek átszikkraznak a mégoly hivatalos beszámolók tényismertetésein is.

Az elkeseredés azonban csak az egyik lírai hangoltsága Timon lélekállapotának. Ugyanilyen energiával lobban fel benne olykor a remény lángja is (nemegyszer már-már irracionális lobogással), eszméinek fűtőanyaga kiemeli őt pesszimizmusából, a depresszióra a haladáshit himnikus hangjai válaszolnak. Ez az érzelmi dualizmus és polaritás egy dráma atmoszféráját lopja a tudósításokba. Közülük azok a legérdekesebbek, amelyeknél egyazon cikkben figyelhető meg a végtelenes ellentétes hangulat-, kedély-, érzésmód-, elbeszélői szint- és síkváltások, ahol az eredeti epikai magatartás szempillantás alatt ellentétébe fordul át, majd idő múltán ismét visszaváltozik az eredeti hangulat. A szövegkompozíció „kilingései” híven adják vissza a lélek szélsőséges modulációit, az alkotói psziché szinte skizoid kettősségét. Mintha egy tudathasadásnak lennénk olyankor átélői, egyszerűs mind annak is, hogy Madách végsőkéig fe-

sízített személyiségében a haladás hite mi-
ként küzdi le mindazt, amit a napi valóság
oly kiábrándítóan diktál.

Előfordul, hogy épp a lapidáris stílus el-
lentétét, a terjengős-hosszadalmas tényfel-
sorakoztatást használja fel arra, hogy ironi-
kusan karakterizálja a rendek szónoklatai-
nak ürességét. Ez esetben a bőbeszédű, szét-
folyó ismertetés folyamatából sokáig hiány-
zik minden szerzői kommentár, egyéni ref-
lexió: a lényegtelen felszólalások krónikája
arra hivatott, hogy visszaadja a nemesi át-
laggondolkodás lélektelenségét. Kifejező
eredménye ennek Madách utolsó előtti,
1845. november 16-án megjelent tudósítá-
sa. Értékelő kommentár itt csak a rendkívül
elnyújtott, a semmitmondást egyfolytában
érezkeltető beszámoló végén hangzik fel,
akkor viszont az író addigi stílusképével éles
ellentétben, poentírozottan tömören: „...ki
megyei gyűléseket ismer, az ismétlések lé-
lekölő seregével régen találkozott.”²⁹

Madách akkor írja legjobb cikkeit, ha
szemtől szembe polemizálhat, miként azt teszi
a Védegylet körül gróf Dessewffy Emillel
folytatott vitájában.³⁰ Itt már nem kellett
egyáltalán tekintettel lennie megyei részérde-
kekre, helyi ellenzéki kollégáinak érzékenysé-
gére - a gondolatok pengeélesen fogalmazód-
nak meg a tollán. S ez a metszően támadó,
hajszálpontos logikájú érvelés, amellyel a
konzervatív *Budapesti Híradó* vezérének a
birodalmi érdekeket a hazainak elébe helyező
argumentációjával két cikkben is szembefor-
dul, ismét tanúsítja az eltérést a centralisták
felfogásától. Kétségtelen: ők sem elleneztek a
Védegyletet, helyet adtak az azt támogató
cikkeknél, de sokat nem vártak tőle. Ehelyett
sokkal inkább vámszövetségre törekedtek
Ausztriával. Madách viszont mit sem remélt
már Béctől, lelkesen egytértett e ponton a

kossuthi intenciókkal, s a vitában azok vé-
delmére mozgósította ismert szentenciózus
gondolatformálását, ellentétező megszemé-
lyesítéseit, patetikus szónokiságát. Különö-
sen a Dessewffy személyeskedő megjegyzé-
seire válaszoló második cikk vall publicistai
mesterkézre: egy konzervatív személyiség
vitamódszerének elemzése a hazai konzerva-
tizmus szellemi habitusát, csúsztatásokra
építő érvelési metódusait mutatja be igen
meggyőzően előttünk.

1845. december 2-a után Timon névvel
nem találkozunk többé a Pesti Hírlapban.
Ehelyett 1846. január 11-én a megszokott
rovatban a következő híradás jelent meg:
„tisztelt levelezőnk lemonda”. Eltántoro-
dott volna a centralista eszméktől, elkesere-
dett volna - miként ekkor Eötvös - agitáci-
ójuk hatástalansága miatt? Ennek nyilván-
valóan ellentmond az a tény, hogy Madách
éppen akkor veszi fel a konzervatívok által
legújabbban odadobott kestyűt, s polemizál -
a Timon-cikkekben megszokott lényeglátás-
sal és lendülettel - a Jelenkor 1845 januári
két számában egy Keresztury József nevű
szerző municipalista nézetével.³¹

Madách más ok miatt hallgatott el. Nem
azért, mert nem értett egyet többé a centra-
listák eszméivel, hanem azért, mert akkori
magatartásukkal nem volt képes azonosítani
magát. 1845. november 18-án ugyanis ösz-
szeült Batthyány Lajos elnökletével az el-
lenzéki vezetők értekezlete, melynek köve-
telései alapján a centralisták - az egység
óvásának érdekében - kényszerűen bele-
mentek abba, hogy központosító agitáció-
jukkal felhagynak. Eötvös és Trefort ráadá-
sul szavukat adták arra is, hogy a Pesti Hír-
lapba többé nem írnak. Az utóbbi alól az
1846 februári ellenzéki értekezlet ugyan
feloldotta őket, de Batthyány külön is fel-

kért Eötvöst, hagyjon fel vezércikkeivel. A fejleményekről Madách 1846 első napjaiban értesülhetett. Ha máshonnan nem, úgy a Pesti Hírlap 1846. január 1-én megjelent vezércikkéből bizonyosan, melyben Csegey Antal a centralista agitáció szüneteltetését bejelentette.³² A költő ebben nyilvánvalóan elvfeledást látott, olyan kompromisszumot, amelyet ő a maga részéről elfogadni nem tudott. S hogyan szólhatott volna tovább ő, amikor Eötvös is hallgatni kényszerült? Úgy érezte, hogy az ellenzék gyakorolta belső cenzúra számára is elnémulást parancsol.

A történetek nyomán megszűnt kapcsolata a centralistákkal, de nem szűnt meg azok általa is vallott egyes eszméivel. Madách – kit egyik elemzője méltán nevez „katexochén eszmei ember”-nek³³ – töretlenül ment tovább a maga útján. *(Az 1944. IX. 1-én Csesztvén elhangzott előadás bővített változata.)*

Jegyzetek

1. Madách Imre - Szontagh Pálhoz. 1844.VI.12. In: Madách Imre: Összes művei. S.a.r. Halász Gábor. Bp. é.n. [1942] II.k. 971.
2. Uő. - Lónyay Menyhérthez. 1844.V.8. In: Györffy Miklós: Madách kiadatlan levelei. It 1959. 100.- Szontagh Pál nógrádi tudósításairól: Praznovszky Mihály: A Pesti Hírlap nógrádi tudósítói. In: P.M.: Madách és Nógrád a reformkorban. Salgótarján, 1984. 97-112. 3. A szakirodalomból: Bérczy Károly: Madách Imre emlékezete. 1866. In: M.I.: Összes művei. Bp., 1880. I.k. XI-XXXVIII.; Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Bp., 1900.; Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája. 2.kiad. Bp., 1922.; Balogh Károly: Madách

az ember és a költő. Bp., é.n.; Baranyi Imre: A fiatal Madách gondolatvilága (Madách és az Athenaeum). Bp., 1963.; Uő.: A fiatal Madách Pesten. Studia Litteraria VII. 1969. 121-136.; Horváth Károly: Madách Imre. Bp., 1984. 4. Praznovszky Mihály i.m. 97-112. - Madách Kossuthról: Madách Imre - Lónyay Menyhérthez. 1841.IX.6. In: Györffy Miklós i.m. 97.; Madách Imre - Szontagh Pálhoz. 1843.VIII.6. In: Madách Imre i.m. II.k. 952.; Uő.: Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében. Uo. 634-648. 5. Radó György: Madách Imre. Életrajzi krónika. Salgótarján, 1987. 6. Madách Imre - Lónyay Menyhérthez. 1841.IX.6. In: Györffy Miklós i.m. 97.; 1841.VI.23. Uo. 99.; Madách - anyjához. 1842.IV.25. In: Madách Imre: Összes művei. Bp. é.n. (1942) II.k. 918-919. Madách Nógrádba való vizsztatéréséről: Kerényi Ferenc: Vázlatok egy politikus Madách-arcképhez. Palócföld 1970. 3-4.sz. 86-89. 7. Madách Imre - Lónyay Menyhérthez. 1844.V. 8. In: Györffy Miklós i.m. 100.; Uő. - Szontagh Pálhoz. 1845.II.25. In: Madách Imre i.m. II.k. 973-974. 8. Uő. - Szontagh Pálhoz. 1848.II.2. Uo. 982. 9. Sréter János második alispány: Nógrád megye beligazgatása állapotjáról hivatalos jelentés. Pesten, 1842; Kamarás Béla: Madách Imre ifjúkori drámái és novellái. Pécs, 1941. 10.; Szabó Béla: Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében. In: Madách-tanulmányok. Szerk. Horváth Károly. Bp., 1978. 279-303.; Horváth István: A vármegyei közigazgatás működése az 1830-as években Nógrád megye alispánjának megítélése alapján. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1981. Salgótarján, 1981. 181-201.; Praznovszky Mihály i.m. 10. Fenyő István: Az Athenaeum, a liberalizmus eszméinek központi fóruma. In: F.I.:

- Magyarság és emberi egyetemesség. Bp., 1979. 219-349. **11.** Baranyi Imre: A fiatal Madách Pesten. *Studia Litteraria*. VII. 1969. 136.; Kerényi Ferenc i.m. 83-86. **12.** T. Erdélyi Ilona: Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor. Bp., 1965.; Fenyő István: A "mozgalomliteratura" koncepciója Kazinczy Gábor írói körében. In: F.I.: Magyarország és emberi egyetemesség. Bp., 1979. 358-391. **13.** Madách Imre - Lónyay Menyhért-hez. 1840.VI.19. In: Gyórfy Miklós i.m. 92. **14.** Uő.: Csak tréfa. In: Madách Imre i.m. I.k. 95-218. **15.** Uő.: A rab költő (Kazinczy Gábor hagyatékából). Uo. II.k. 838-840. - Halász Gábor jegyzete: Uo. II.k. 1201-1202. **16.** Gyórfy Miklós i.m. 95-96. **17.** Fenyő István i.m. 380-381. **18.** Kerényi Ferenc i.m. 83-86. **19.** Fenyő István i.m. 380. **20.** Madách Imre: Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében. *Jelenkor* 1846. 5-6.sz. I.18-22. In: Madách Imre i.m. II.ki. 634-648. **21.** Alexa Károly: Szegény-dal. Egy Madách-vers kalandos története. It 1970. 447-451.; Kerényi Ferenc: Madách Imre hagyatékának néhány filológiai problémája. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1983. 41-45. **22.** Madách Imre - Szontagh Pálhoz. 1847 őszén. Madách Imre i.m. II.k. 980. **23.** Madách Imre cikkei a Pesti Hírlapban: 367.sz. 1844.VII.7.; 385.sz. IX.8.; 394.sz. X.10.; 409.sz. XII.1.; 415. sz. XII.22.; 428.sz. 1845.II.6.; 497.sz. VII.4.; 574.sz. XI.16.; 583.sz. XII.2.; Iparvédegyesület. 405.sz. 1844.XI.17.; Nyilvános köszönet gr. D.E.-nek. 416.sz. XII.26. A cikkek újabb kiadása: Madách Imre i.m. II.k. 607-628., 628-634. **24.** Y. [Csengery Antal]: *Cormenin. Újabb Kori Ismeretek Tára*. Pesten, 1850. II.k. 219-222.; Czöbel Ernő: *Válogatott írásai*. Bp., 1963. 416-422. **25.** Madách Imre: Szózat törvényhatóságainkhoz a Telekdíj ügyében. *Társalkodó* 1844. 31.sz. IV.18.; Kossuth válasza: Kivetés és kezelés. *Pesti Hírlap* 1844.V.2.; Madách Imre viszontválasza: Még egyszer a telekdíjról. *Társalkodó* 1844. 38.sz. V.16. A vitáról: Gyórfy Miklós: *Elkallódott Madách-Kossuth vita*. It 1962. 152-159. **26.** A kihagyott részletek: Madách Imre i.m. II.k. 1183-1184. **27.** Uo. II.k. 609-610. **28.** Uo. II.k. 621. **29.** Uo. II.k. 625. **30.** Madách és a Védegyelet kapcsolatáról: Szabad György: Madách politikai hovatartozása a reformkorban. *Műhely* 1983.5.sz. 11-22. **31.** Madách Imre: Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében. *Jelenkor* 1846. 5-6.sz. I.18-22. - Madách Imre i.m. II.k. 634-648. **32.** Eötvös József kiadatlan írásai. *Összeáll., s.a.r., a bev.tan.-t és a jegyz. írta Fenyő István*. Bp., 1971.14. **33.** Németh G.Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Bp., 1971. 151.